

УДК 069.5:623.4

Шевченко Олена Василівна
завідувачка сектору
“Декоративно-ужиткове мистецтво”
науково-дослідного відділу
збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
elen-shevchen@ukr.net

Olena V. Shevchenko
Head of the Sector “Decorative Applied Arts”,
Research Department of Preservation of Funds,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

ЗБРОЯ НАРОДІВ АФРИКИ В КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

THE WEAPONS OF THE PEOPLES OF AFRICA IN THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE

Анотація

У статті досліджено зразки деревкової та клинкової зброї народів Африки другої половини XIX ст., більшість із яких у 1946 р. надійшли до музею з Трофейної виставки, яка відбулася в Києві.

Ключові слова: Національний музей історії України, колекції, зброя, Африка.

Abstract

The article studies pole and blade samples of weapons of the peoples of Africa from the second half of the 19th century, most of which were transferred to the Museum in 1946 from the Trophy Exhibition taking place in Kyiv.

Key words: National Museum of the History of Ukraine, collections, weapons, Africa.

У грудні 2016 р. в Національному музеї історії України (далі – НМІУ) відкрили виставку “Зброя в колекції НМІУ: від давнини до сучасності”, яка діяла до вересня 2019-го. Метою цього виставкового проєкту була презентація колекції зброї НМІУ. Крім того, експозиція, за задумом її авторів, мала дати загальне уявлення про розвиток військової справи в народів різних країн у різні історичні періоди.

Відкриття означеної виставки передувала наукова атрибуція та з’ясування історії походження предметів, обраних для експонування. Результатом проведеної науково-дослідної роботи стала побудова масштабного проєкту, експонати якого розмістили в 16 великих вітринах. На виставці було презентовано зразки озброєння людства від часів первісного суспільства до XX ст. включно. В тематичних вітринах містилася традиційна зброя різних регіонів світу: Європи, Сходу, країн Азії та Африки¹.

Відкриття експозиції викликало велике зацікавлення в поціновувачів історії, колекціонерів, військових реконструкторів та загалом відвідувачів музею. Протягом усього часу, що тривала виставка, нею проводили авторські екскурсії, які збирали значну кількість екскурсантів².

У повідомленні його авторка розглядає зразки холодної зброї (списи, дротики, мечі) народів Африки із зібрання НМІУ. Ця зброя є важливим джерелом для характеристики культури та рівня розвитку різних африканських народів. Водночас слід враховувати ту обставину, що зброя африканських майстрів відрізняється від зброї з інших континентів своїм виглядом, призначенням та технікою виготовлення.

В колекції зброї НМІУ налічується понад 30 зразків холодної зброї XIX ст., що походять із Африки. Всі предмети, крім одного, записані до 1-го тому інвентарної книги музейних предметів зі шифром “Зброя”. Ці взірці озброєння надійшли до музею в 1946 р. з т. зв. Трофейної виставки, яка у повоєнний час діяла в Києві. На жаль, наявна облікова документація не дозволяє детальніше дослідити історію походження згаданих зразків зброї³.

На виставці “Зброя в колекції НМІУ: від давнини до сучасності” африканська зброя експонувалася у 9-й вітрині (рис. 1).

Африканський континент здавна приваблював дослідників та мандрівників. Племена й народності Африки вирізняються не лише своїми традиціями, обрядами та самобутньою культурою, а й (так склалось історично) войовничістю. Навіть нині на

1 Попельницька О. О. Шевченко О. В. Виставка “Зброя в колекції Національного музею історії України: від давнини до сучасності” (2016–2019 рр.) // Музей – платформа суспільного діалогу. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції Львівського історичного музею (Львів, 6 листопада 2020 року) / упоряд. І. Полянська. – Львів; Дрогобич: Коло, 2020. – С. 139–154.

2 Авторська екскурсія “Зброя у колекції НМІУ: від давнини до сучасності”, 25 червня. Анонс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nmiu.kontramarka.ua/widget/excursion/161> (дата звернення: 15.06.2020).

3 НМІУ. – Фонди // Інвентарна книга “Зброя та спорядження”. – Том 1.

континенті часто спалахують повстання та виникають міжусобиці. Африканські народи мають довгу історію ведення воєн та боротьби із противниками. Кожен із воїнів проходив спеціальний вишкіл та навчався бойовому мистецтву. Африканські майстри виготовляли холодну зброю, яка вирізнялася незвичними для європейців виглядом та призначенням.

Північна Африка здавна перебувала під значним культурним впливом арабських народів. Цим пояснюється створення на основі традиційних арабських зразків оригінального комплексу озброєння, зокрема клинкової зброї.

Холодна зброя Африканського континенту, який простягається від Північної Африки (Єгипет, Судан, Чад, Алжир, Туніс, Лівія, Марокко), що зазнала мусульманських і європейських впливів, до Центральної і Південної Африки, населеної народами, які досі перебувають на рівні первісного суспільного ладу, позначена надзвичайною різноманітністю⁴.

Одним із видів африканської січної зброї є меч хопеш, поширений у Північній Африці, мароканська шабля німча, шабля саїф, алжирська флісса, суданський меч каскара, меч туарегів такуба⁵.

Звичні у північно-африканських країнах довгі мечі каскара переважно асоціюються з корінним населенням Судану – народом бежа, в якого цей вид зброї з'явився в XIV ст. і проіснував до першої чверті XX ст. Причиною такого тривалого побутування мечів була економічна відсталість Судану та, як наслідок, переважання у країні холодної зброї над вогнепальною⁶. В XVII–XVIII ст. для виготовлення мечів каскара зброярі, зокрема, використовували європейські клинки. Більшість зразків означених мечів, які збереглися, виготовлені у XIX ст. Найвні на них клейма європейських виробників зброї є підробленими: вони викарбувані місцевими майстрами, які видавали свої клинки за дорожчі та якісніші європейські. Хрестовини цих мечів здебільшого залізні, проте трапляються і латунні. В конструкції ефесу є виступ для захисту великого пальця. Руків'я округле, зазвичай обтягнуте шкірою; наверх плоске, дископодібної форми⁷.

У НМІУ зберігається меч каскара (інв. № 3–141), що має прямиий двосічний клинок із трьома долами: центральний діл сягає середини леза, бічні дещо коротші. З обох боків клинка містяться клейма у вигляді півмісяця з людським профілем. Ефес складається з руків'я та хрестовини. Руків'я дерев'яне, овальне у перерізі, обмотане шкіряними смугами, завершується дископодібним навершям. Перехрестя металеве, симетричне, пряме, розширене на кінцях⁸ (рис. 2).

Марокканським різновидом арабської шаблі є німча, назва якої вказує на зменшений (полегшений) варіант довгоклинкової зброї: “нім” – половина, “ча” – зменшувальний суфікс. Особливістю німчі є гарда з пучка дужок-кільйонів. Дужка, повернена до навершя рукояті, утворює захисну скобу для кисті руки, а три інші дужки, зігнені вздовж леза донизу, призначені для захоплення зброї противника. Клинки німчі дуже різноманітні: їх зазвичай перековували зі старих мечів або використовували клинки, привезені з інших країн⁹.

Схожою на німчу є шабля саїф, привезена до Північної Африки арабськими завойовниками¹⁰. Зразок цієї шаблі (інв. № 3–131) з колекції НМІУ, можливо, африканський за походженням. Її клинок односічний, незначної кривизни. Майже по всій його довжині з обох боків розміщено два неглибокі доли. Руків'я дерев'яне, фігурне, завершується стилізованою головою тварини (козя?)¹¹ (рис. 3).

Традиційним мечем (шаблею) північно-африканського племені кабілів-берберів є флісса, розповсюджена й по всій території країн Магрибу. Від північно-африканських цей варіант відрізняється клинком місцевого, а не європейського виробництва. Завдяки вузькому клинку флісса досить ефективна в нанесенні колючих ударів та пробиванні кольчуг. Орнаменти на фліссах – не лише прикраса, а й своєрідний захист від “поганого ока”¹².

В колекції НМІУ є дві флісси (інв. №№ 3–142 та 3–143), що походять із музейного зібрання довоєнного часу. Ці мечі довжиною 90 см виготовлено в техніці кування та литва. Їхній клинок сталевий, кований, односічний, без долів, із гострим вістрям, міг використовуватися для рублячого і колючого удару. Обух клинка широкий, плавно звужується до вістря. З обох боків клинок декоровано гравійованим геометричним орнаментом, інкрустованим мідним дротом. Металеве руків'я, що є продовженням клинка, виконане у вигляді голови хижої тварини. Поверхня руків'я оздоблена глибоким гравійованим геометричним орнаментом. Гарда відсутня¹³ (рис. 4).

Ще одна флісса довжиною 40 см (інв. № 3–1878) у 2013 р. надійшла до музею з митниці. Вона має ту саму конструкцію, що і дві згадані флісси: широкий односічний клинок із безгардовим руків'ям, наверх якого виконане у вигляді голови хижої тварини. Піхви дерев'яні, біля устя оздоблені вирізним геометричним орнаментом, із внутрішнього боку мають гніздо, в яке вправлено тасьму для підвішування шаблі до пояса (рис. 5).

Традиційною зброєю народів Південної та Південно-Східної Африки був спис. Африканські різновиди можна поділити

4 Историческая справка – оружие народов Африки [Электронный ресурс]: Запорожский музей истории оружия. – Режим доступа: <https://museum.diana-92.com/2013-11-14-00-43-08/kratkaya-spravka/item/567-spravka-oruzhie-narodov-afriki.html> (дата обращения: 15.12.2020).

5 Югринов П. Малая энциклопедия холодного оружия. – Москва: Центрполиграф, 2010. – 271 с.

6 Каскара [Электронный ресурс]: Raritet Salon. – Режим доступа: <http://raritet-salon.ru/sudanskiy-mech-kaskara> (дата обращения: 20.01.2021).

7 Каскара [Электронный ресурс]: Fandom. – Режим доступа: <https://warriors.fandom.com/ru/wiki/каскара> (дата обращения: 20.01.2021).

8 Попельницька О. О. Шевченко О. В. Вказ. праця.

9 Нимча [Электронный ресурс]: История и этнография холодного оружия: записки Слепого Кота. – Режим доступа: <http://blindcat.ru/nimcha> (дата обращения: 19.01.2021).

10 Североафриканская сабля (саиф) [Электронный ресурс]: История и этнография холодного оружия: записки Слепого Кота. – Режим доступа: <http://blindcat.ru/nimcha> (дата обращения: 19.01.2021).

11 НМІУ. – Фонди // Інвентарна книга “Зброя та спорядження”. – Том 1.

12 Флісса [Электронный ресурс]: Fandom. – Режим доступа: <https://warriors.fandom.com/ru/wiki> (дата обращения: 10.12.2020).

13 НМІУ. – Фонди // Інвентарна книга “Зброя”. – Том 1.

на металеві та списи для ближнього бою. Останні мали довгий масивний і широкий наконечник, схожий на середньовічний європейський протазан. Такими були списи масаїв або зулуський великий асегай, призначений для рукопашного бою. Натомість малий асегай використовували для метання. Древка у африканських списів не довші за 1 м¹⁴.

Назву списові асегай (абіссінському списові) дали португальці, які, своєю чергою, запозичили її з мови арабських народів: “аз-загай” означає спис. Довжина великого асегай становить близько 2 м. Його листоподібний кутий із заліза наконечник довжиною до 30 см поєднаний із деревком за допомогою тонкого черешка. Кінець дривка обмотували смугою сирі коров'ячої шкіри для запобігання розщепленню. Для виготовлення дривка обирали міцну деревину дерева куртис або “асегайного дерева”¹⁵.

Асегай був поширений у народів банту Південної і Південно-Східної Африки. Цей вид списа став відомий після сутичок європейських колонізаторів із зулусами, його використовували переважно як металеву зброю. У першій третині XIX ст., коли зулуський король-реформатор Чака реорганізував свою армію та уніфікував озброєння воїнів, асегай певного зразка став обов'язковою зброєю. Чака також запровадив у війську вкорочений спис-ікльва зі збільшеним лезом, який застосовували для рукопашного бою. Зазвичай зулуси брали у бій від двох до дев'яти списів асегаїв. Використавши їх, воїни продовжували бій із ікльвами. Оскільки правила етикету не дозволяли мати при собі зброю під час аудієнції у будинку короля чи вождя, воїн брав із собою зменшений асегай – копію бойового списа, і так формально залишався озброєним. Маленькі асегаї використовували для навчання дітей поводженню зі зброєю¹⁶.

В колекції НМІУ зберігається кілька списів асегаїв та їхніх різновидів. Всі вони надійшли із Трофейної виставки¹⁷.

Спис (інв. № **3-196**) має дривко довжиною 156 см, зовні обтягнене шкірою білого кольору з бічним швом та розділене об'ємними шкіряними валиками-гніздами на кілька зон. У нижній частині дривко закінчується металевією ступицею. Наконечник листоподібний із гострими бічними розширеннями.

Спис (інв. № **3-179**) має циліндричне дривко, звужене у верхній частині для насаджування вістря – листоподібного з повздовжнім ребром у центральній частині. Шийка втулки утворена трьома циліндричними перехватами. Втулка заклепана на дривко, орнаментована геометричним візерунком та доповнена двома об'ємними видовженими пластинами. Загальна довжина списа 179 см.

На окрему увагу заслуговує металеве дривко зброя, яку іноді називають дротиком¹⁸: одні зброєзнавці вважають дротики різновидом списів, інші – окремим видом зброї¹⁹.

Дослідник П. Югрінов зауважує, що списи для ближнього бою та списи для метання – це різні типи дривкової зброї. Звичайно, відомі випадки, коли металевим списом билися, а короткий метали в супротивника, проте це було радше винятком із правил.

Оскільки металевий спис зазвичай могли використати лише один раз, ця зброя була дешевим різновидом, дуже простим у виготовленні.

Довжина металевого списа-дротика, як правило, не перевищувала 2 м. Його дривко мало менший діаметр, ніж дривко списа ближнього бою. Наконечник виготовляли максимально простим, із черенковим способом кріплення. Іноді на металевих списках монтували схожі на гарпуни безповоротні наконечники із сильно відігнутими краями. Такий наконечник було досить складно витягти з рани чи щита противника²⁰.

За часів поширення вогнепальної зброї металеві списи вийшли з ужитку, як свого часу втратили актуальність лук і арбалет. Проте вони й нині залишаються основною бойовою та мисливською зброєю африканських племен, які перебувають на первісній стадії суспільного розвитку.

Серед музейних зразків африканської дривкової зброї є кілька металевих списів-дротиків, що вирізняються за формою та розміром (рис. 6). Дротик (інв. № **3-184**) довжиною 148 см має циліндричний держак, у нижній частині оправлений об'ємною металевією пластиною, що спіралеподібно покриває кінець дривка. Вістря довге, поділене на три зони: циліндрична втулка, центральна частина (гарпун) із шипів вістрям донизу та верхнє листоподібне перо з повздовжнім ребром.

Металевий спис-дротик (інв. № **3-195**) має циліндричне дрив'яне дривко зовні обплетене металевим дротом, у нижній частині обкладене металевією пластиною. В центральній частині дривко має потовщення, орнаментоване глибоким різьбленням у вигляді прямих та ламаних ліній. Вістря умовно розділене на кілька зон: циліндрична втулка, що зовні має зубчасті ребра та завершується двома гачками; шийка, утворена парними видовженими “лінзами” та трьома витими дротами, з'єднаними циліндричною трубкою; листоподібне перо, розширене донизу із двома кінцями, загненими догори.

Дротик (інв. № **3-458**) довжиною 128 см, має циліндричне металеве дривко, яке розширюється в листоподібне перо, в нижній частині оздоблене геометричним візерунком. На дривку збереглася шкіра, що його покривала.

Підсумовуючи, звернімо увагу на таке: річ, аби стати музейним предметом, повинна мати певні властивості й ознаки, за яким вона “вилучається” із середовища побутування та потрапляє до музею: інформативність, атрактивність та експресивність. Інформативність характеризує змістове наповнення музейного предмета, його здатність бути джерелом

14 Югрінов П. Указ. соч.

15 Ассагай [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Ассерегай> (дата обращения: 02.12.2020).

16 Асегай [Електронний ресурс]: Fandom. – Режим доступу: <https://warriors.fandom.com/uk/wiki/%D0%90%D1%81%D1%81%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D0%B9> (дата обращения: 15.12.2020).

17 НМІУ. – Інвентарна книга “Зброя та спорядження”. – Том 1.

18 Дротик [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BA> (дата обращения: 10.12.2020).

19 Оружие древнего мира: дротик [Електронний ресурс]: 3w.su: Энциклопедия оружия. – Режим доступу: <http://3w.su/weapons/old/013.html> (дата обращения: 19.01.2021).

20 Югрінов П. Указ. соч.

відомостей про історичні події, культурні, суспільні та природні явища й процеси; атрактивність стосується зовнішнього боку предмета, його здатності зацікавлювати відвідувачів своїми зовнішніми ознаками, зокрема формою, розміром, кольором; експресивність пов'язана із ціннісним сприйняттям предмета, його здатністю викликати в людини асоціації та відчуття належності до певних подій, явищ і фактів²¹.

Отже, можна переконливо стверджувати, що описані у повідомленні предмети підпадають під поняття “музейний предмет”. Вони є джерелом відомостей про певні історичні події та явища, приваблюють увагу характерним зовнішнім виглядом, підкреслюють самотність свого походження та викликають у тих, хто їх споглядає, естетичне задоволення.

Насамкінець хочеться зауважити, що побудована в НМІУ виставка, присвячена музейній колекції зброї (2016–2019), стала першим представленням низки музейних артефактів до огляду широкому загалу, а в цій розвідці авторка вводить до наукового обігу взірці музейної африканської зброї та розглядає її джерелознавчий потенціал.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Авторська екскурсія “Зброя у колекції НМІУ: від давнини до сучасності”, 25 червня. Анонс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nmiu.kontramarka.ua/widget/excursion/161> (дата звернення: 15.06.2020).
- Ассагай [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Ассгаей> (дата звернення: 02.12.2020).
- Асгай [Електронний ресурс]: Fandom. – Режим доступу: <https://warriors.fandom.com/uk/wiki/%D0%90%D1%81%D1%81%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D0%B9> (дата звернення: 15.12.2020).
- Дротик [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%BA> (дата звернення: 10.12.2020).
- Историческая справка – оружие народов Африки [Електронний ресурс]: Запорожский музей истории оружия. – Режим доступу: <https://museum.diana-92.com/2013-11-14-00-43-08/kratkaya-spravka/item/567-spravka-oruzhie-narodov-afriki.html> (дата звернення: 15.12.2020).
- Каскара [Електронний ресурс]: Raritet Salon. – Режим доступу: <http://raritet-salon.ru/sudanskiy-mech-kaskara> (дата звернення: 20.01.2021).
- Каскара [Електронний ресурс]: Fandom. – Режим доступу: <https://warriors.fandom.com/ru/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0> (дата звернення: 20.01.2021).
- Нимча [Електронний ресурс]: История и этнография холодного оружия: записки Слепого Кота. – Режим доступу: <http://blindcat.ru/nimcha> (дата звернення: 19.01.2021).
- НМІУ. – Інвентарна книга “Зброя”. – Том 1.
- Оружие древнего мира: дротик [Електронний ресурс]: 3w.su: Энциклопедия оружия. – Режим доступу: <http://3w.su/weapons/old/013.html> (дата звернення: 19.01.2021).
- Попельницька О. О. Шевченко О. В. Виставка “Зброя в колекції Національного музею історії України: від давнини до сучасності” (2016–2019 рр.) // Музей – платформа суспільного діалогу. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції Львівського історичного музею (Львів, 6 листопада 2020 року) / упоряд. І. Полянська. – Львів; Дрогобич: Коло, 2020. – С. 139–154.
- Салата О. О. Основи музеєзнавства. Навчально-методичний посібник. – Вінниця: ТОВ “Нілан-ЛТД”, 2015. – 164 с.
- Североафриканская сабля (саиф) [Електронний ресурс]: История и этнография холодного оружия: записки Слепого Кота. – Режим доступу: <http://blindcat.ru/nimcha> (дата звернення: 19.01.2021).
- Флисса [Електронний ресурс]: Fandom. – Режим доступу: <https://warriors.fandom.com/ru/wiki> (дата звернення: 10.12.2020).
- Югринов П. Малая энциклопедия холодного оружия. – Москва: Центрполиграф, 2010. – 271 с.

REFERENCES

- Avtorska ekskursiia Zbroia u koleksii NMIU: vid davnyiny do suchasnosti, 25 chervniya. Anons [Elektronnyi resurs]. URL: <https://nmiu.kontramarka.ua/widget/excursion/161> (15.06.2020)
- Assagai [Elektronnyi resurs]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Asschei> (02.12.2020)
- Asehai [Elektronnyi resurs]. URL: <https://warriors.fandom.com/uk/wiki/%D0%90%D1%81%D1%81%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D0%B9> (15.12.2020).
- Drotik [Elektronnyi resurs]. URL: <http://3w.su/weapons/old/013.html> (10.12.2020).
- Istoricheskaiia spravka – oruzhie narodov Afriki [Elektronnyi resurs]. URL: <https://museum.diana-92.com/2013-11-14-00-43-08/kratkaya-spravka/item/567-spravka-oruzhie-narodov-afriki.html> (15.12.2020).
- Kaskara [Elektronnyi resurs]. URL: <http://raritet-salon.ru/sudanskiy-mech-kaskara> (20.01.2021).
- Kaskara [Elektronnyi resurs]. URL: <https://warriors.fandom.com/ru/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0> (20.01.2021).
- Nimcha [Elektronnyi resurs]. URL: <http://blindcat.ru/nimcha> (19.01.2021).
- NMIU. Inventarna knyha Zbroia, tom 1.
- Oruzhie drevnego mira: drotik [Elektronnyi resurs]. URL: <http://3w.su/weapons/old/013.html> (19.01.2021).
- Popelnytska O. O. Shevchenko O. V. 2020. Vystavka Zbroia v koleksii Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy: vid davnyiny do

- suchasnosti (2016–2019 rr.). *Muzei – platforma suspilnoho dialohu. Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Lvivskoho istorychnoho muzeiu (Lviv, 6 lystopada 2020 roku)* (ed. I. Polianska). Lviv; Drohobych: Kolo, pp. 139–154.
- Salata O. O. 2015. *Osnovy muzeieznavstva. Navchalno-metodychnyi posibnyk*. Vinnytsia: Nilan-LTD.
- Severoafrikanskaia sablia (sayf) [Elektronnyi resurs]. URL: <http://blindcat.ru/nimcha> (19.01.2021).
- Flissa [Elektronnyi resurs]. URL: <https://warriors.fandom.com/ru/wiki> (10.12.2020).
- Yugrinov P. 2010. *Malaia entsiklopediia kholodnogo oruzhha*. Moskva: Tsentrpoligraf.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Вітрина з африканською зброєю виставки “Зброя в колекції НМІУ: від давнини до сучасності”.

Рис. 2. Меч каскара. Північна Африка, Судан (?). XIX ст.

Рис. 3. Шабля саїф. Північна Африка. XIX ст.

Рис. 4. Мечі (шаблі) фліса. Алжир. XIX ст.

Рис. 5. Кинджал (шабля) фліса. Алжир. XIX ст.

Рис. 6. Дротики з колекції НМІУ. Північна, Східна Африка. XIX ст.

Рис. 2

Рис. 1

Рис. 3

Рис. 4

Рис. 5

Рис. 6